

Конференції і з'їзди

Іван Лисяк-Рудницький

ПОЛІТ ВОЛОДИМИР ТЕРЛЕЦЬКИЙ — ЗАБУТИЙ ЦЕРКОВНО-ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ І ПОЛІТИЧНИЙ МИСЛИТЕЛЬ ХІХ СТОЛІТТЯ*

(Резюме доповіді)

Іполіт Терлецький народився 1808 р. на Волині у спольонізованій шляхетській родині українського походження. Учасник повстання 1831 року та доктор медицини Краківського університету, Терлецький опинився 1836 року на еміграції у Франції, де був близький до середовища очоленого кн. Адамом Чарторийським. Відчувши духовне покликання, виїздить до Риму. Висвячений 1842 р., здобуває ступінь доктора богослов'я. В меморіялах до папи Пія ІХ 1846—48 рр. Терлецький розгорнув широку програму унійної акції серед православних; однією з точок цієї програми було утворення українського католицького патріархату. В тому ж часі з дозволу папи Терлецький переходить на східній обряд. Пропозиції Терлецького були зразу дуже прихильно сприйняті Пієм ІХ, але їх реалізації перешкодив вибух римської революції 1848 року. Після поїздки до Святої Землі Терлецький пробує дістатися до Галичини, але застрягає у Дрездені, де його арештують. Повернувшись до Франції, видає анонімно програмовий політичний памфлет, *Słowo Rusina ku wszej braci szczepu słowiańskiego o rzeczach słowiańskich* (Париж, 1849). В 1850—55 рр. Терлецький був парохом першої католицької церкви східнього обряду в Парижі імени свв. Кирила й Методія. З його ініціативи постає Східне товариство, що користувалося підтримкою впливових французьких духовних і світських католицьких кіл. Під протекторатом Товариства Терлецький створює Інститут для виховання священиків-місіонерів у східньому обряді; до питомців Інституту належав пізніший галицький митрополит Юліян Куїловський. Але зустрівшись в Римі з труднощами збору Конгрегації Пропаганди, Терлецький у 1855 р. ліквідує свій паризький Інститут, його майно передає львівському Народному Домові, а сам виїздить на дворічну мандрівку по країнах Близького Схо-

---

* Доповідь проф. І. Л. Рудницького була виголошена 22 жовтня 1972 року у Вінніпегу під час наукової конференції Українського Історичного Товариства.

ду. В 1857 р. Терлецький опиняється в Австрії. Його бажанням було поселитися в Галичині, але цьому перешкодила заборона намісника, графа Агенора Голуховського. Замість цього, Терлецький переходить на Закарпаття, де вступає до Василіянського чина. При цій нагоді приймає монаше ім'я Володимира. Згодом стає ігуменом Малоберезнянського і Краснобрідського василіянських монастирів. До його близьких приятелів у тому часі належав закарпатський «будитель», Олександр Духнович. Терлецький кількакратно відвідує Галичину, дописує до львівської газети «староруського» напрямку *Слово*. Його вважають головним ініціатором т. зв. «обрядового руху» 1860-их рр., що змагав до очищення греко-католицької літургії й церковних звичаїв від латинських нашарувань. У 1872 р. Терлецького арештувала угорська влада, під закидом панславістичної агітації. Його швидко звільняють без процесу, але з наказом виїхати за межі Австро-Угорщини. Тоді Терлецький звертається листом до Олександра II і здається на царську ласку. Ще цього самого року повертається до Росії й в Києві приєднується до Російської Православної Церкви, яка наділила його званням архимандрита. Останній період життя Терлецького пройшов переважно на Україні — в Києві, в Житомирі на його рідній Волині й нарешті в Одесі, де Терлецький і помер 1888 р.

Літературно-публіцистична спадщина Терлецького складається, крім згаданого вище памфлету, *Слово русина*, написаного по-польському, з таких важливіших позицій: Спогади з подорожі на Близький Схід, *Записки второго поклонического путешествія з Рима в Єрусалим і інші місця Востока совершеного*, 2 тт. (Львів, 1861). — Українські переклади класичного релігійного трактату Томи Кемпійського *Наслідкування Христа*, і поезій польського поета «української школи», Богдана Йосифа Залеського. Останній був особистим приятелем Терлецького під час його паризького періоду. — Біля десятка довших статей на церковні й політичні теми в газеті *Слово* за 1860-ті роки. — Брошура *Угорская Русь и возрождение сознания народности между русскими в Венгрии* (Київ, 1874). — Його мемуари, надруковані посмертно, «Записки архимандрита Владимира Терлецкого», *Русская старина*, тт. 63, 70, 71 (1889—1891). Вони доведені до 1855 р. Польський історик Марцелі Гандельсман стверджує вірогідність мемуарів Терлецького, що відзначаються теж літературними якостями. Твори Терлецького ніколи не передруковувалися й сьогодні становлять бібліографічну рідкість.

Окреме місце в творчості Терлецького займає книжечка (94 стор.), *Слово русина до всіх братів слов'янської породи про слов'янські справи*. Іван Франко дав їй таку оцінку: «Найблискучіша і, не вважаючи на масу фактичних помилок та хибну, апріорну тенденцію, найширше задумана публіцистична продукція українського ума в цілих 50-их роках, річ подиктована великим талантом і навіяна гарячим та, можна сказати, не фальшивим запалом і любов'ю до України». Терлецький дотримується традиційної номенклатури, «Русь», «русин», але в його розумінні Русь-Україна нація зовсім окрема як від Польщі, так і від Росії. Київську державу він зараховує до української, а не російської

історії. На тлі огляду історичного розвитку слов'янських народів, Терлецький накреслює свою позитивну програму на майбутнє: створення великої федерації рівноправних слов'янських народів, побудованої на християнських принципах свободи й справедливості та з демократичним устроєм. Вісшою майбутньою всеслов'янською спілкою повинен послужити польсько-український союз, при чому провідне місце серед слов'янських народів латинського віровизнання належатиме Польщі, а серед грецького — Русі-Україні. Історичне покликання України бачив Терлецький у тому, щоб у формі Київського патріархату привести всіх православних слов'ян до єдності з Вселенською Церквою, при повному збереженні питоменностей східної церковно-релігійної традиції та забезпеченні рівноправності латинського й грекослов'янського обрядів. Звертає увагу суворе засудження Терлецьким російської державності за її нехристиянський деспотизм та Російської Православної Церкви за рабську покірність до царської влади. Думки Терлецького в багатьох пунктах збігаються з концепцією Кирило-Методіївського Братства, що була сформульована два-три роки раніше в *Книзі Битія українського народу* Костомарова. Обидва програмові документи поєднують український патріотизм із всеслов'янським федералізмом та демократичні політичні й соціальні постулати з гарячою релігійністю та своєрідним біблійним тоном. Обидві програми постали незалежно одна від одної, а їхню схожість слід пояснювати тим, що дані ідеї об'єктивно назріли в надрах української духовності середини XIX ст. Головна різниця між ними в тому, що в часі написання *Слова русина* релігійний світогляд Терлецького був якскраво католицький, тоді коли релігійні ідеали *Книги Битія* не вміщались в рамках традиційної церковності й мають радше реформаційне забарвлення.

Ще кілька завважень до питання про світоглядову еволюцію Терлецького. В початках його діяльності бачимо в ньому «польського українофіла». Продовж цілого XIX ст. ця ідейна течія раз-у-раз проривалася, в різних формах та різних ступенях інтенсивності, серед виходців з польсько-української шляхти Правобережжя. Те, що відрізняє Терлецького від таких сучасників, як Михайло Чайковський і Франціск Духінський, які, подібно як він, належали серед польської еміграції до гурта співробітників кн. Адама Чарторийського — це більша радикальність і послідовність його українства. На відміну від них, Терлецький вийшов за межі українського регіоналізму в рамках федеративної польської Речіпосполитої і станув на позиціях національної самобутності Русі-України. Слід підкреслити, що до своєї української свідомості він прийшов в еміграційних умовах, самотужки й без зв'язку з живими представниками українського руху на Наддніпрянщині чи в Галичині. Терлецького можна розглядати як ідейного попередника «хлопоманів» 1860-их рр., які, як і він відірвалися від польської й пристали до української національності. Вириняє питання, чому Терлецький не встоявся на українських позиціях і врешті опинився в російському таборі. Після переїзду до Австро-Угорщини він уперше знайшовся в українському суспільному оточенні. Але обставини зв'язали його з середовищем галицьких і закарпатських

«старорусинів»-москвофілів, які в тому часі творили провід західньо-українського громадянства, зокрема в духовних колах. До особистих приятелів Терлецького належали Яків Головацький і Олександр Духнович, визначні й залужені руські патріоти, але при цьому виразні симпатии царської Росії. Москвофільські настрої були особливо сильні на Закарпатті, де вони становили природну реакцію на несамо-витий мадяризаційний натиск. Ці настрої не могли не впливати на Терлецького, що найдовше проживав саме на Закарпатті. Терлецький був свідком кривд і переслідувань, що їх русини греко-католики зазнавали від католицьких поляків і мадярів. Це підкопувало в ньому віру в здійсненність його унійної концепції, що її він хотів будувати на базі польсько-українського союзу. Несправедливе арештування угорською владою дало останній поштовх і спонукало Терлецького на рішучий крок. Він не міг довше залишатися в Австро-Угорщині. Повертатися на Захід теж не міг, бо втратив там свої давні зв'язки та калишно підтримку з боку польської еміграції й католицьких чинників. Зате виїзд до Росії означав повернення на рідну землю, що на ній Терлецький бажав закінчити своє бурхливе життя. Гідне уваги, що у своїх спогадах старий архимандрит Володимир Терлецький ані одним словом не відмовився й не заперечив ідеалів та сміливих задумів, що їх сорок років раніше лелівав молодий ентузіяст о. Іполіт Терлецький і що їх він висказав у *Слові русина*.